

KÖKENBİLGİSİ İLE İLGİLİ BİR KİTAP ÜZERİNE

Alp PAKSOY, KÖK. *Kelimelerin Serüveni*, İstanbul, (1.bas.) 2019; (2. bas.) 2020. Ötüken Yay., 126 s.[Not: 20 sayfası siyah ve boş].

Tuncer GÜLENSOY*

Dil Araştırmaları, Güz 2020/27: 249-253

Kökenbilgisi (Etimoloji), bir kelimenin (sözcüğün) hangi dilin hangi kökünden geldiğini, KÖK (+yapım eki/+ çekim eki) ile yapıldığını açıklayan ve belgeleyen bilim dalıdır. Kökenbilgisi ile uğraşan bilim adamına “etimolog” adı verilir.

Türkiye’de “Kökenbilgisi” ile uğraşan Türkologlar çok fazla değildir. Bunun sebebi de bu bilim dalında eser verecek olan kişinin bilgi birikiminin yanında Türkolojinin “*Ana Türkçe + Eski Türkçe + Orta Türkçe + Yeni Türkçe + Osmanlı Türkçesi+Arapça+Farsça+Moğolca+Altayistik*” konuları üzerinde uzman olması gerekmektedir.

Türkiye’de “*Kökenbilgisi*” üzerine eser veren **Reşid Rahmeti Arat, Ahmet Temir, Hasan Eren, Talat Tekin, Şinasi Tekin, Osman Nedim Tuna, Tuncer Gülensoy, Mertol Tulum, Osman F. Sertkaya, Ahmet Bican Ercilasun, Dursun Yıldırım, Semih Tezcan, Nuri Yüce, Günay Karaağaç, Mehmet Ölmez, Mustafa Öner, Zeki Kaymaz, Vahit Türk, Hatice Şirin, Erhan Aydın, Yakup Karasoy, Alimcan İnayet, Ekrem Ekren, Galip Güner, Orhan Kabataş** gibi Türkologlardır.

Elimizdeki kitabın yazarı Alp Paksoy da bu kervana katılmak isteyen genç bir Türkolog olup, İstanbul Bakırköy’de doğmuş (*doğum tarihi belli değil, ana ve baba adı belli değil*), ilkokulu İstanbul’da, orta ve liseyi Mersin’de okumuş; Eskişehir Anadolu Üniversitesinde Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’nü (*ne zaman ve kaçınıcı olarak?*) bitirmiş, (*hayalindeki kitap çalışmaları nedeniyle öğretmenliğe ara vermiş ya da tamamen bırakmış*) bir kişi.[NOT: Kendi otobiyografisinde ancak bu kadar bilgi var; facebookta da bir resminden başka bilgi yok.]

“*KÖK. Kelimelerin Serüveni*” adlı bu cep kitabında Türkçe kökenli (*Sarışın, Ulan, Unutmak, Su, Ay, Tüy, Uza, Ütük, Yalan, Kötürüm, Sancı, Yorgan, Organ, İso, Arkadaş, Eğitim, Aprın Çor Tigin, İki dirhem bir çekirdek, Analı kızlı mı?, Eşek, Dal, Uçmak*) kelimeleri (sözcükler) yer almış; *Kahve, Akrabanın ettiğini, Akılsız, Coğrafya kader mi?, Af, Onun hikâyesi, boş zaman, Çolpa, Miğfer, Hayvanat Bahçesi, Paraşüt, Baniâdem, Tuhafiye, Anatomi 101, Ragnarök, Duayen, Jeneratör, Çok güzel sanatlar, Ötanazi, Sakatat, Şak bir on milyon daha, Gamzedeyim, Espri* gibi Türkçeye ödünç girmiş kelime ve deyimler de yer almış.

* Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi, Ankara/TÜRKİYE t.gulensoy@gmail.com, Orcid: 0000-0002-3052-2518, Gönderim Tarihi: 07.10.2020 / Kabul Tarihi: 30.10.2020.

Bu kitaptaki bilgiler 41 “**Kaynakça**” (Bibliyografya)ya dayanılarak verilmiş.

Kitaptaki ilk kelime “**Sarışın**” ama ilk paragraf, iki cümle hâlinde [“ESKİ Türkçede “**gök**” sözcüğü, “*sınırsız boşluk*”tan ziyade “*mavi*” rengini karışılmaktaydı. “**Gök**” kökünden “*gökle alakalı, mavi*” anlamlarındaki “**gökçe**” sözü, “*mavimsi, mavimtirak*” manalarındaki “**kökşin /gökçin**” kelimesi, “*maviye çalan renk*” anlamındaki “**gökçül**” sözcüğü, “*mavi gözlü kimse*” demek olan “**gökmen**” sözü ve bunların yanı sıra renklerle ilgili pek çok sözcük türetmiştir.” bilgilerini vermektedir.

“**Güvercin**” sözcüğü de “**gök**”ten türeyenlerden biridir.

Şöyle ki: Eski ve Orta Türkçede “**gök**” sözüne eklenen “-**Er**” eki, bu sözcüğü “**göğ-er-**” hâline getirip ona “*gök rengini almak*” anlamını katmıştır. İşte bu “**göğ-er-**” eylemine, Türkçede genellikle kuş adlarında görülen “-**çİN**” eki getirilip “**güvercin**” sözcüğüne ulaşılmıştır. Eski Türkçede ekseriyetle “**kögürçgün, kögürçün**”, Orta Türkçede “**kökürçkün**” hâlinde gördüğümüz “bir kuş türü” olan “**güvercin**”in etimolojik serüveni tam anlamıyla “göklere” dayanmaktadır.]

Kökenbilgisi hakkında pek fazla bir bilgisi olmadığı görülen Alp Paksoy’un bu kadar “lâf”ı aldığı yer Tuncer Gülensoy’un “**TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ TÜRKÇE SÖZCÜKLERİN KÖKEN BİLGİSİ SÖZLÜĞÜ**” (Ankara 2007, TDK yay, s. 311)’deki bilgilere dayanmaktaysa da verilen bu bilgiler de eksiktir.

“**Güvercin**” sözcüğü Eski Türkçede: **kögürçkün = kögürçken = kögürçün** (EUTS, 114); Orta Türkçede: **kökürçkün** (DLT) biçimindedir ama kelimenin etimolojisi (< ***kö:kürçgün** (< ***kö:k+**)dür. {**kö:k+**’teki **ö**: “uzun ünlüdür.”}

Ayrıca, 3. paragrafta verilen “**GÖĞER-**” eylemi, “*gök rengini almak*” anlamının yanında “*Göğermek; yeşillenmek*” (< ET., OT. **köker-** (DLT) < ***kö:k+er-**) demek olup, Anadolu ağızlarında: **göner, güver, göğ-er-** ‘küflenmek’; **göğ-er-, goğ-er-, göver-** biçimlerinde yaşamaktadır. (*Meşeler gövermiş varsın göversin...türküstündeki gövermek ‘yeşillenmek’ demektir.*)

Aynı yazı içinde yer alan “**laçın**” sözcüğü Orta Türkçede (DLT) “**laçın**” ‘*şahin; yiğit adam*’ < ***l:açın** < ***ala** ‘yüksek, ulu, büyü’ + OT. **+çın** ‘doğru’ açıklaması Gülensoy sözlüğünde (s. 482) vardır. Ama burada kaynak gösretilmemiştir. Moğolcaya “**naçin**”, Rusçaya da “**laçuga**” biçimlerinde geçmiştir.

Aynı yazı içindeki “**bıldırın**”ın Orta Türkçedeki biçimi: **buldursun** < ***buldur+sun** ‘kuş adlarına gelen ek’ [> +(s)ın > +ç (i/i/u/ü)n] dür.

Sayfa 16’daki (...)+**çİN**” eki, “*alev*” anlamındaki “**yal**” sözüyle birleşip “**yalçın**”ı ve “*alaca, boz renkli*” manasındaki “**borçın / burçın**” ortaya çıkarmıştır.) açıklaması yanlıştır. Doğrusu: **YALÇIN** ‘*Cılatı, parlak*’ < **ya:-l-** ‘parlamak’+**çı-n**; **BURÇİN** ‘*Dişi ördek*’ < Moğolca: **borcin** [**Moğolca: borjiqin**] olarak düzeltilmelidir.

S. 18’deki **ULAN** sözcüğü hakkında verilen bilgiler eksiktir. Türkçede iki **ULAN** sözü vardır: **1) OĞUL+AN** > **oğlan** > **o:lan** (o uzun) > **olan** > (u-> o- değişmesi ile) **ulan** > (u- düşmesi ile) **lan / len** > **la / le**. **2) ULAN** < **ula-n** ‘bağlanmak, eklemek’ < **u:l+a-n** ‘dönüşlülük eki’ dir. (Anadolu ağızlarında: **ulanmak** “1. Kavuşmak, ulaşmak; 2. Uzamak, yayılmak; 3. Koyulmak” (*Derleme Sözlüğü XI*, s. 4032).

Diğer bir ULAN sözü Moğolca ULANBATOR yer adındaki “ulan” dır. Bu sözün kökeni Moğolca ULAGAN ‘kızıl’dır. Buradan [> ula’an > ula:n > ulan] biçimleri oluşmuştur. BATOR < bagator [> ba’ator > ba:tor > bator > batur > batır] biçimlerinde oluşmuştur.

S. 21’deki YAĞIZ sözcüğü şöyle düzeltilmelidir: Gülensoy Sözlüğünde. YAĞIZ “1. Esmer; 2. Doru; 3. (hlk.) Yiğit” = ET. yağız (EUTS, 20); yağız ‘Yağız (yer)’ (Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, 307) = Orta Türkçe: yağız “Kızıl ile kara karışık renk” (DLT) < YAG+(ı)z < Ana Türkçe: *DAGIZ “Kahverengi”. olarak verilmiştir.

S. 22’deki UNUTMAK fiili (eylemi) için şöyle denmiş: “UNUTMAK” kelimesi ‘un’dan türemiş. Birini ya da bir şeyi unutmak için ‘un ufak etmek’ gerekiyormuş.”. Güzel hikâye fakat özü yanlış. “Unutmak” kelimesi doğrudan Eski Türkçedeki “UNIT” fiilinden evrilmiştir. [14 nolu notta: “İyileşmek, güç, mutlu olmak” anlamına gelen “un / ong” köküne bağlamak oldukça güçtür.” denilmektedir.] “Unutmak” kelimesi doğrudan Eski Türkçedeki “unit” fiilinden evrilmiştir. Yani etimolojisinin hiçbir edebî değeri yoktur. Üzgünüm.” Cümlesine katılmak mümkün değildir. Çünkü UNUT-fiili(eylemi) < *U- ‘kudreti olmak, gücü yetmek’ fiiline +-N-I-T- ekleri getirilerek yapılmış bir türeme fiildir. Anadolu halk ağzında kullanılan UNA- “anlamak” fiil kökü de < U-N-A- (ET, OT. “razı olmak, kabul etmek”) biçiminden türemiştir.

S. 27’deki IRMAK “en büyük akarsu” < Ana Türkçe: * ı:r- “yarmak, oymak, aşındırmak” (>Özbek Tü. yır-, Kırgız: cır-, Yeni Uygur: jir-, Yakut: ı:r-) biçimlerindedir. (Moğolca: irmag, irmeg /Kalmukische Wörterbuch, s. 209)

S. 27’deki İRMİK sözcüğü “IRMAK” (< ı:r-) ile aynı kökten değildir. İRMİK < ir-m(i)k < *yir- (= yır== yer- “yarmak, yirmek, çatlatmak” (DLT)-mik) biçimindedir. Anadolu ağızlarında : irinti, irimik, irimük, irmuk idmik (DS. VII, s. 2551) biçimleri de vardır.

S. 31’deki “Eski Türkçedeki “tay” sözcüğü “at yavrusu”ndan ziyade “anne tarafından akraba” anlamına gelmektedir. “Eze” sözcüğü ise “büyük kız kardeş, abla” anlamına gelmektedir. “Tay” ve “eze” sözcüğü birleştiğinde tahmin ettiğiniz gibi günümüzde kullanılan “teyze” kelimesi ortaya çıkmaktadır.” cümlesini düzeltmek gerekecektir: TEYZE “Bir kimseye göre annesinin kız kardeşi” anlamındadır. Bu kız kardeş büyük ya da küçük olabilir. TEYZE < *ta:y ‘akraba’ + eze (=eye =ece) sözcüklerinin birleşmesinden oluşur. Kitâbü’l-İdrak’ta: dayıza, diyaza, diyeze; Mukaddimetü’l-Edeb’de: tagza; Rize ağzında da: teyize biçimindedir.)

“Dadi” anlamındaki TAYA < *t:ay + ana’dan yapılmış birleşik sözcüktür.

“Tay” kelimesine eklenen “ağa” sözcüğü “büyük erkek kardeş” anlamındaki “tayağa”yı ortaya çıkarmamıştır. DAYI “annenin erkek kardeşi” (büyük ya da küçük fark etmez) sözcüğü < DLT’ta: tagay sözcüğünden gelmez. Soyun Türkçesi: da:y, Azerbaycan, Kazak: dayı, Türkmen: da:yı, Yakut: ta:y, Oyrot: tay, Sagay: tay-ı,

Altay, Kumandı: **taay**, Kırgız: **tayake** (< **tay+ake**), Çağatay: **tagay**, **tagayı/tagayı biçimindedir.** (bk. Gülensoy Sözlüğü, s.197)

TAY “üç yaşına kadar at yavrusu” sözcüğü DLT’te de **TAY** biçiminde olup, kökü: < ***ta:y** “ince, genç, taze” dir.

YENGE “eve yeni gelen abla” sözcüğü ile **YENGEÇ** sözcüğü ortak kökenden gelmez. **YENGE** < ET’de **yenge, yengge** < ***ye:ng** ‘yan’ (< ***ya-ng+ge**) ; **YENGEÇ** < DLT’te: **yengeç** < ***ye:nç-** “ısırmak, ısıarak parçaları birbirine katmak” + **-ge-ç** kök ve eklerinden türemiştir.

UŞAK kelimesi < ET’de: **uşak=uvşak** “*ufak, küçük*”; DLT’te: **uşak** biçiminde olup, < **UW-** “*ufalamak*” –**ŞA-K** kök ve ekinden oluşur. (Gülensoy Sözlüğü, s. 799)

S. 73’teki **KÖTÜRÜM**’ün açılımı şöyledir: < (DLT) **KÖTRÜM** < **KÖT** ‘*arka*’ + **RÜ-** “*kaldırıp götürmek*” –**M** “*arkalanıp götürülen kişi*” demektir.

S. 86’daki: **TABAK** kelimesinin 2 anlamı vardır. “1) *Farsça: tava, yemek yenilen aygıt; 2) Deri işleyen, sepici.*” Alp Paksoy’un (“*Deri işleyen, sepici*” demek olan “**tabak**” sözüyle ve bu sözden oluşup genellikle “*herhangi bir şeyin aceleyle yetiştirildiği yer*” olan “**tabakhane**”yle karıştırmamak gerekmektedir” dediği yerin adı Farsça “**DEBBAĞHÂNE**”dir. “*Tabakhaneye BOK mu yetiştireceksin!*” deyimini de artık pek çok kimse bilmez; çünkü ne tabak kaldı ne da tabakhâne.... [NOT: *Eskiden hayvan derilerinin tüyleri meşe palamutunun öğütülmesi ile elde edilen unun içine KÖPEK BOKU karıştırılarak elde edilen macun sürülerek dökülürdü. Benim çocukluğumda, Uşak’ta fakir çocukları ellerindeki teneke ve maşa ile dolaşarak sokaklardan KÖPEK BOKU toplarlardı; tabakhaneye götürerek satarlardı.*]

S. 93’deki: **SANCI** başlığını taşıyan yazının konusu **SANCAK** ve **BAYRAK** kelimelerini anlatmaktan unutulmuş “...”Kısa kama” manasına gelen “**sançar / sançar**” kelimesi de “*sancı*” ve “*sancağ*”la kökteştir.” açıklaması ile yetinilmiştir. **SANCI** = Eski Türkçe: **sançığ** “1. Kanca; 2. Sancı” (EUTS, 196), Eski Kıpçak Türkçesi: **sancı, şansı** (*Ettuhfetü’z-Zekiyye fi’l lügâti’t-Türkiyye*)’nin açılımı şöyledir: **SANÇ** “*batırmak, delmek, *saplamak, dürtmek, sokmak*” + **-i(g)**

SANCAK < OT. (DLT) **SANÇ-** ‘*batırmak, saplamak, dürtmek, sokmak, yenmek*’ +**-KAK**.

BAYRAK < OT. (DLT) **BAYRAK** = **BATRAK** < **BATIR-(A)K** (> **BATRAK** > **BADRAK** > **BADRAK** > **BAYRAK**)

BAYRAM = OT. (DLT) **BEYREM** = **BADRAM** = **BEDREM** < ***BADRAM** biçimindedir.

S. 95’teki: **YORGAN** kelimesinin açılımı şöyledir: < ***YA-** ‘*kapatmak, örtmek*’-**P-** ‘*örtmek*’ (U)**R-GAN**. [NOT: **YAPUK / YOPUK** “*baş örtüsü*” < **YA-P-(U)K**; **YAŞMAK** ‘*baş örtüsü*’ < **YA-Ş-MAK**.

YOĞURT < *YU-G- “Yoğunlaştırmak”+-(U)R- “Kalınlaştırmak”+ -(U)T.

S. 100’deki: ARKADAŞ < ARKA+DA+EŞ olarak düzeltilmeli.

S. 101’deki: EĞİTİM kelimesinin açılımı şöyledir: EĞİT- “Eğitmek, terbiye etmek” < ET.: EGİDMEK = DLT.: İKİT- = İKİD- “terbiye etmek, yetiştirmek” < YEG “en iyi”+ -oD- “En iyi kalmak”

EĞİTİM < EGİT- (EUTS, 69) +-(İ)M

= DLT. İKİT- = EGİT- “Yerleştirmek, bakmak” + (İ)M.

S.115’teki: EŞEK başlığı altındaki son paragraftaki “Bir de “AŞK” kelimesiyle “EŞEK” sözcüğünü aynı köke bağlayanlar da maalesef yok değil. ‘Aşk insanı eşekleştirmiş’ de falanmış filanmış.. Yahu, el insaf!” cümlesi böyle bir kitaba hiç gitmemiş. ‘AŞK (Arap harfleriyle: ayın+şın+kaf), EŞŞEK (arap harfleriyle: hemzeli elif+(şeddeli) şın+kaf) ile yazılır.

Alp PAKSOY’un “KÖK. Kelimelerin Serüveni” adlı küçük kitapçığı ne yazık ki (bilgi ve birikim yetersizliğinden dolayı) pek çok yanlış bilgi ile dolu. Demek ki bir üniversitenin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü bitirmek bu iş için yeterli değilmiş. Yukarıda da belirttiğim gibi, KÖKEN BİLGİSİ (Etimoloji) ile uğraşmak için Ana Türkçe (Lehçe ve şiveleriyle) +Altayca + Eski Türkçe + Orta Türkçe+ Osmanlı Türkçesi + Yeni Türkçe +Arapça + Farsça + Moğolca’yı da çok iyi bilmenin yanında “bilgi birikimi”nin ve SABİR’in olması gerekmektedir. Bir de “kaynak” olarak kullanılacak eserlerin seçiminde de çok dikkatli olunmalıdır. Bazı sözde “etimoloji” kitapları, bu sahanın ehli olmayan kişilerce hazırlandığı için araştırmacıyı yanıltmaktadır.

Alp Paksoy’a bir de öğüdüm olacak. Köken Bilgisi öyle “ayaküstü” öğrenilecek ve uygulama yapılacak bir bilim dalı değildir. Ötügen Yayınevinde 2 kez 4.000 adet basılan bu kitabın ciddi olarak bir Türkolog tarafından gözden geçirilmesi ve benim önerdiğim bilgilerin de yerlerine yerleştirilmesi gerekmektedir. Yoksa Türkoloji ile uğraşan ya da Türkolojiye merak edip de bilgi araştıran kişilerin doğruyu öğrenmeleri engellenmiş olur.

27 Eylül 2020, Ankara